

HUBERT ŻUKOWSKI¹

Znaczenie szkoły jako instytucji oświatowo-wychowawczej w postępowaniu dowodowym dotyczącym pozbawienia władzy rodzicielskiej²

Wpłynął: 1.03.2020. Akceptacja: 19.12.2021

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie roli, jaką odgrywa szkoła, rozumiana jako instytucja oświatowo-wychowawcza, w postępowaniach o pozbawienie władzy rodzicielskiej. Nie budzi wątpliwości, że w procesie wychowawczym czynnikami i bodźcami środowiska domowego, które najintensywniej wpływają na dziecko, przekładają się na jego funkcjonowanie w szkole. W szczególności długotrwałe problemy małoletniego z nauką bądź stwarzane przez niego trudności wychowawcze powinny stanowić dla nauczycieli i pedagogów sygnał do potrzeby wglądu w środowisko rodzinne ucznia. Dlatego też w niniejszym artykule zostały przedstawione dane dotyczące udziału szkoły w postępowaniu o pozbawienie władzy rodzicielskiej, tj. opinie sporządzane przez szkoły, zeznania nauczycieli w charakterze świadków oraz postępy w nauce osiągnięte przez małoletnich. Wykorzystano materiały źródłowe (m.in. akty prawne, piśmiennictwo prawnicze, orzecznictwo Sądu Najwyższego i sądów powszechnych) oraz wyniki badań własnych aktowych uzyskane przy pomocy narzędzia badawczego w postaci kwestionariusza do badania akt sądowych.

Słowa kluczowe: szkoła, edukacja, władza rodzicielska, pozbawienie władzy rodzicielskiej, przesłanki pozbawienia władzy rodzicielskiej, dzieci, dobro dziecka, postępowanie dowodowe.

¹ Mgr Hubert Żukowski – aplikant adwokacki przy Okręgowej Radzie Adwokackiej w Siedlcach; absolwent prawa na Akademii Leona Koźmińskiego w Warszawie (Polska); e-mail: hubert.zukowski@vip.onet.pl; ORCID: 0000-0003-3607-9593.

² Projekt badawczy nie jest finansowany przez żadną instytucję.

HUBERT ŻUKOWSKI

The importance of school as an educational facility during discovery proceedings regarding the termination of parental rights³

Abstract

The goal of this article is to highlight the role of a school, here understood as an educational facility, during the course of parental rights termination proceedings. There can be no doubt that the process of upbringing, especially the domestic factors and intense stimulus to which the child is subjected translate into patterns of behaviour and the way the child functions at school. Notably, prolonged learning difficulties among children or periods in which the child presents complete disregard for societal norms and a lack of discipline should be a clear signal for the teachers and counsellors to review the family environment of the pupil in question. The article covers data regarding the school's participation in the parental rights termination proceedings – e.g. opinions and recommendations formulated by the schools, teacher's testimonies and children scorecards which reflect the educational progress of the child. The materials used include source materials (acts and ordinances, written opinions, Supreme and common court rulings), results of own research – casefile review based on a targeted casefile research questionnaire.

Keywords: school, education, parental rights, parental rights termination, grounds to terminate parental rights, children, child well-being, discovery.

³ The research project is not funded by any institution.

Wprowadzenie

Zgodnie z definicją wychowania sformułowaną przez A. Gurycką, jest to: „dynamiczny złożony układ oddziaływań społecznych, instytucjonalnych, interpersonalnych, pośrednich i bezpośrednich, wywołujących zmiany w osobowości człowieka tym oddziaływaniami poddanego”⁴. Szkoła może wychowywać nie tylko przez samo nauczanie, lecz czynnikiem, decydującym o możliwości pełnienia funkcji wychowawczej szkoły jest wychowawca klasy⁵. Musi to być przyjaciel dziecka, który tworzy w szkole ogniwo mające znaczenie decydujące o wychowaniu. Wychowawcy klas powinni być ludźmi uczestniczącymi w rozwiązywaniu konfliktów także pomiędzy uczniem i jego rodzicami⁶. Rola nauczyciela nie może w praktyce ograniczać się wyłącznie do samego tylko przekazywania uczniom wiedzy. Nauczyciel odpowiada również za ich przyszłe wybory, sposób myślenia oraz podejście do życia⁷. Wyjątkowy charakter tego zawodu pociąga za sobą współodpowiedzialność. Istotne są tendencje w pedagogice charakteryzujące się traktowaniem rodziców jako najlepszych współpracowników szkoły, którzy wspierają nie tylko jej tak zwaną bazę materialną, ale przede wszystkim nauczyciela i własne dziecko w procesie edukacji⁸. Pogląd ten znajduje potwierdzenie w badaniach przeprowadzonych przez B. Lulek, które pokazują, że aż 93,7% nauczycieli oraz 94,7% rodziców (badanych) wskazuje na potrzebę współpracy w procesie wychowania dziecka⁹. Dziecko, którego rodzice interesują się szkołą, bardziej się stara. Sprawne porozumiewanie się nauczyciela z rodzicami pozwala najlepiej prognozować sukces ucznia¹⁰. Natomiast jeżeli rodzice i nauczyciele nie potrafią współpracować, cierpi na tym dziecko¹¹. Jak ponadto wskazuje P. Młynek, „Proces właściwego przygotowania dziecka do życia jest możliwy tylko wtedy, gdy obie

⁴ A. Gurycka, *Struktura i dynamika procesu wychowawczego. Analiza psychologiczna*, Warszawa 1979, s. 55.

⁵ Eadem, *O sztuce wychowania dla wychowawców i nauczycieli*, Warszawa 1997, s. 17.

⁶ Ibidem.

⁷ J. Gasik, *Odpowiedzialność – fundamentalna wartość w zawodzie nauczyciela*, [w:] A. Jegier (red.), *Rodzice, nauczyciele, media: kto ponosi odpowiedzialność za wychowanie i edukację dzieci?*, Warszawa 2013, s. 139.

⁸ M. Mendel, *Rodzice i szkoła. Jak współuczestniczyć w edukacji dzieci?*, Toruń 2001, s. 8.

⁹ B. Lulek, *Współpraca szkoły, rodziny i środowiska*, Rzeszów 2008, s. 62–63.

¹⁰ C.J. Christopher, *Nauczyciel – rodzic. Skuteczne porozumiewanie się*, Gdańsk 2004, s. 119.

¹¹ J. Andrzejewska, *Wspieranie rozwoju dziecka poprzez współpracę nauczyciela z rodziną*, [w:] S. Guz, J. Andrzejewska (red.), *Wybrane problemy edukacji dzieci w przedszkolu i szkole*, Lublin 2005, s. 115.

strony – zarówno rodzice, jak i nauczyciele – znajdą wspólną płaszczyznę porozumienia umożliwiającą wzajemne uzupełnianie się w tym działaniu”¹². Szeroko rozumiana współpraca jest więc nieodzownym elementem dla stworzenia optymalnych warunków stymulacji rozwoju i funkcjonowania dziecka na różnych etapach nauki szkolnej¹³.

Przytoczyć należy również pogląd M. Łobockiego, według którego współpraca nauczycieli i rodziców to współdziałanie, zmierzające do urzeczywistnienia określonych celów, w tym zwłaszcza podejmowania wspólnych decyzji i konkretnych działań¹⁴.

Jak wskazuje B. Walczak, wspieranie rodziców w wychowaniu można podzielić na dwa typy – pierwszy, wynikający z podstawowych obowiązków szkoły (np. pomoc ze strony wychowawców i pedagoga, poradnia pedagogiczno-psychologicznej) i działania dodatkowe – warsztaty, projekty angażujące rodziców i uczniów, nawiązywanie współpracy z podmiotami działającymi w środowisku¹⁵. Niestety, jakkolwiek wiele organizacji ma na celu działania wspomagające rodzinę, najczęściej instytucje te działają osobno, z rzadka pojawiają się elementy spójnego systemu, w którym rodzina mogłaby znaleźć całościową pomoc we wszystkich podstawowych potrzebach¹⁶.

Wśród podstawowych powinności rodzica A. Konieczna wskazuje m.in. na: regularne kontaktowanie się ze szkołą, interesowanie się sprawami dziecka, przychodzenie na zebrania, podchodzenie po zebraniach do nauczyciela i pytanie się, co u dziecka, kontaktowanie się z własnej inicjatywy, pracę z dzieckiem w domu, stworzenie warunków do nauki w domu, okazywanie zainteresowania sprawami dziecka, zadbanie o podstawowe potrzeby dziecka oraz wypełnianie zobowiązań i zaleceń szkoły¹⁷.

O roli, jaką spełniają nauczyciele w kontekście ochrony dobra dziecka wypowiedzieli się już między innymi W. Stojanowska i M. Kosek. Z przeprowadzonych przez tych autorów badań, w kontekście wpływu tzw. eurosieroctwa na sytuację dziecka, wynika, że 62 nauczycieli (którzy zetknęli się z tym problemem) stwierdziło aż 101 przypadków negatywnych skutków tego zjawiska wśród swoich

¹² P. Młynek, *Współpraca rodziców i nauczycieli – charakter, oczekiwania i uwarunkowania*, Katowice 2017, s. 41.

¹³ S. Wawrzyniak, *Współpraca rodziców i nauczycieli wobec zróżnicowanych problemów wychowawczych i dydaktycznych*, [w:] A. Kamińska i P. Oleśniewicz (red.), *Aspekty wychowania i kształcenia we współczesnej szkole*, Sosnowiec 2016, s. 265.

¹⁴ M. Łobocki, *W trosce o wychowanie w szkole*, Kraków 2009, s. 177.

¹⁵ B. Walczak, „Między nami dobrze jest”. *O partnerstwie pomiędzy rodzicami a szkołą*, [w:] G. Mazurkiewicz (red.), *Ewaluacja w nadzorze pedagogicznym. Refleksje*, Kraków 2011, s. 243.

¹⁶ I. Dzierzgowska, *Rodzice w szkole*, Warszawa 1999, s. 100.

¹⁷ A. Konieczna, *Szkola wobec rodziców dziecka źle funkcjonującego w roli ucznia*, Warszawa 2010, s. 84.

uczniów¹⁸. Najczęściej problemy te przybierały charakter zaniedbań w nauce (40 przypadków), wagarów (16 przypadków) oraz stanów depresyjnych (14 przypadków). Podkreślić należy, że badania te dotyczyły wyłącznie jednego negatywnego zjawiska (eurosieroctwa), a mimo to stanowiły ogromne źródło informacji o problemach dzieci. Jak trafnie również wskazała W. Stojanowska: „Fakt zauważenia przez nauczyciela zmian w zachowaniu się lub w wyglądzie ucznia, będących efektem przeżyć związanych z konfliktem jego rodziców, stanowi dowód jego zainteresowania i troskliwości, w więc wypełniania swojej właściwie rozumianej funkcji”¹⁹.

Odpowiedni udział środowiska rodzinnego we wszechstronnym rozwoju dziecka oraz praca pedagogiczna nauczyciela z rodzicami są jednymi z ważniejszych elementów współczesnego wychowania i kształcenia²⁰. Współpraca szkoła–dom jest możliwa w sytuacji rzeczywistego doceniania jej efektywności i dopiero wtedy działania w jej zakresie nabiorą większego sensu i zaangażują obie strony we wspólną aktywności. W ankiecie przeprowadzonej przez H. Rylke, jeden z uczniów klasy licealnej (chłopiec, lat 17) wskazał: „Rozpad mojej rodziny, rozejście się rodziców było dla mnie bardzo dużym przeżyciem, które dość dotkliwie odbiło się na moim życiu w szkole, stosunku do wszystkich. To było w I klasie, mało brakowało, a powtarzałbym cały rok. Było mi zupełnie obojętne, czy skończę klasę, czy nie”²¹.

O jeszcze szerszej potrzebie rozumienia otoczenia ucznia wypowiada się G. Cęcelek, która wskazuje, że do podstawowych środowisk wychowawczych wpływających na sposób kształtowania się osobowości dziecka zaliczają się przede wszystkim rodzina, szkoła, środowisko rówieśnicze, a także otoczenie społeczne, wraz z instytucjami w nim funkcjonującymi. Zakres oddziaływania tego środowiska jest niezwykle istotny, ale jednocześnie ulega zmianie w zależności od wieku i indywidualnego stadium rozwoju, jak również własnych doświadczeń i warunków, w jakich dziecko dorasta²². Bardzo ważną cechą współczesnej edukacji jest bowiem właśnie ta indywidualizacja nauczania, która wymaga dostrzeżenia przez nauczy-

¹⁸ W. Stojanowska, M. Kosek, *Skutki emigracji zarobkowej rodziców w aspekcie zagrożenia dobra dziecka na podstawie badań ankietowych nauczycieli*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2009, 9(1), s. 16.

¹⁹ W. Stojanowska, *Ochrona dziecka przed negatywnymi skutkami konfliktu między jego rodzicami*, Warszawa 1997, s. 73.

²⁰ M. Mendel, op. cit., s. 9.

²¹ H. Rylke, G. Klimowicz, *Szkoła dla ucznia. Jak uczyć życia z ludźmi*, Warszawa 1992, s. 181.

²² G. Cęcelek, *Kompetencje społeczne nauczyciela szkoły uczenia się i wyrównywania szans edukacyjnych*, Toruń 2020, s. 18.

cieli w szczególności uczniów z problemami w nauce oraz uczniów niedostosowanych społecznie²³.

Odnosząc się natomiast do normatywnego ujęcia omawianego zagadnienia, wskazać należy, że zgodnie z art. 1 pkt 2 ustawy z 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe: „System oświaty zapewnia w szczególności wspomaganie przez szkołę wychowawczej roli rodziny”²⁴. Stosownie do poglądu wyrażonego przez M. Pyter, rodzina w kwestii wychowania dziecka ma rolę dominującą, natomiast szkoła ma jedynie charakter pomocniczy²⁵. Dlatego stwierdzić należy, że im szersza współpraca na linii szkoła–dom, tym lepiej realizowana jest zasada dobra dziecka. Ustawa ta zawiera również własną definicję wychowania (art. 1 pkt 3), stosownie do której jest to proces: „wspierania dziecka w rozwoju ku pełnej dojrzałości w sferze fizycznej, emocjonalnej, intelektualnej, duchowej i społecznej, wzmacnianie i uzupełnianie przez działania z zakresu profilaktyki problemów dzieci i młodzieży”.

Ustawa Prawo oświatowe reguluje również rolę samego nauczyciela. Zgodnie z art. 5 ustawy: „Nauczyciel w swoich działaniach dydaktycznych, wychowawczych i opiekuńczych ma obowiązek kierowania się dobrem uczniów, troską o ich zdrowie, postawę moralną i obywatelską, z poszanowaniem godności osobistej ucznia”. Artykuł ten stanowi oczywiste nawiązanie do art. 6 ustawy z dnia 26 stycznia 1982 r. Karta Nauczyciela²⁶. W doktrynie zwraca przy tym uwagę, że przez rzetelne wykonywanie obowiązków, które wynikają z ww. przepisu Karty Nauczyciela, należy przede wszystkim rozumieć przykładanie przez nauczyciela należytej staranności i poprawności merytorycznej w procesie nauczania, zaś sama nauka ma być ukierunkowana na rozwijanie w dziecku m.in. poszanowania dla więzi rodzinnych²⁷.

Sposób zredagowania wyżej wymienionych przepisów wskazuje na wolę ustawodawcy, aby w pracy nauczyciela rozróżnić jego rolę edukacyjną od wychowawczą. Takie spojrzenie na funkcję pedagoga zostało zaaprobowane w orzecznictwie, między innymi w wyroku Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 23 czerwca 2016 r., gdzie zauważono, że: „Z samego faktu okazywania przez nauczyciela

²³ I. Żebrek-Dzikowska, M. Wysocka-Kunisz, A. Szydłowska, *Kompetencje nauczyciela w kontekście kształcenia*, „Społeczeństwo. Edukacja. Język” 2016, 4, s. 100.

²⁴ Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe (Dz.U. z 2017 r., poz. 59 z późn. zm.).

²⁵ M. Pyter, [w:] A. Balicki, M. Pyter, *Prawo oświatowe. Komentarz*, Warszawa 2017, <https://sip.legalis.pl/document-view.seam?documentId=mjxw62zogi3damjxgizdamjoobqalrugmydmmmqg4yq#tabs-metrical-info> (dostęp: 8.12.2018).

²⁶ Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. Karta Nauczyciela (Dz.U. z 1982 r. Nr 3, poz. 19 z późn. zm.).

²⁷ K. Lisowski, K. Stradomski, *Karta Nauczyciela. Komentarz*, Warszawa 2018, s. 20.

zainteresowania życiem prywatnym uczniów czy nawet pewnego skracania dystansu nie można czynić nauczycielowi zarzutu naruszenia godności zawodu²⁸.

Mając na uwadze istotną rolę, jaką pełni szkoła w procesie wychowania dziecka, w tym ochronę jego dobra, zbadany został udział tej instytucji w postępowaniu dowodowym dotyczącym pozbawienia rodziców władzy rodzicielskiej. Zanim jednak przedstawione zostaną wyniki badań, należy krótko omówić, w jakich przypadkach stosuje się ten środek ingerencji we władzę rodzicielską. Stosownie do treści przepisu art. 111 § 1 k.r.o.: „Jeżeli władza rodzicielska nie może być wykonywana z powodu trwałej przeszkody albo jeżeli rodzice nadużywają władzy rodzicielskiej lub w sposób rażący zaniedbują swe obowiązki względem dziecka, sąd opiekuńczy pozbawi rodziców władzy rodzicielskiej²⁹. Są to tzw. obligatoryjne przesłanki pozbawienia władzy rodzicielskiej. Kodeks rodzinny i opiekuńczy zawiera również fakultatywną przesłankę unormowaną w art. 111 § 1a: „Sąd może pozbawić rodziców władzy rodzicielskiej, jeżeli mimo udzielonej pomocy nie ustały przyczyny zastosowania art. 109 zarządzenia sądu opiekuńczego w sytuacji zagrożenia dobra dziecka § 2 pkt 5, a w szczególności, gdy rodzice trwale nie interesują się dzieckiem.”.

Pierwszą z przesłanek jest trwała przeszkoda w wykonywaniu władzy rodzicielskiej. Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 2 czerwca 2000 r. wyraził pogląd, zgodnie z którym: „Podług utrwalonego zapatrywania doktryny i judykatury przez trwałą przeszkodę, uniemożliwiającą wykonywanie władzy rodzicielskiej, należy rozumieć taki układ stosunków, który wyłącza sprawowanie przez rodziców władzy rodzicielskiej na stałe w tym sensie, że albo według rozsądnego przewidywania nie można ustalić czasu trwania tego układu, albo – co najmniej – że układ ten będzie istniał przez czas długi³⁰. Jako jeden z przykładów pozbawienia władzy rodzicielskiej na tej podstawie, w piśmiennictwie wskazuje się wyjazd za granicę, o którym wspominało we wcześniejszej części artykułu (eurosieroctwo)³¹. Niepokojący jest przy tym fakt, że w badaniach przeprowadzonych przez W. Stojanowską i M. Koska wśród 88 źródeł informacji o emigracji zarobkowej jedynie

²⁸ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku – III Wydział Pracy i Ubezpieczeń Społecznych z dnia 23 czerwca 2016 r. (III APa 12/16), *Legalis* nr 1504860.

²⁹ Kodeks rodzinny i opiekuńczy (ustawa z dnia 25.02.1964 r., *Dz.U.* z 1964 r. Nr 9, poz. 59 z późn. zm.).

³⁰ Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 2 czerwca 2000 r. (II CKN 960/00), *Legalis* nr 188112.

³¹ H. Ciepła, [w:] K. Piasecki (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem*, Warszawa 2000, s. 619; J. Strzebinczyk, *Rozdział VII. Władza rodzicielska*, [w:] T. Smyczyński (red.), *System Prawa Prywatnego. Prawo rodzinne i opiekuńcze*, t. 12, Warszawa 2011, s. 353; H. Dolecki, *Ingerencja sądu opiekuńczego w wykonywanie władzy rodzicielskiej*, Warszawa 1983, s. 52; W. Stojanowska, *Władza rodzicielska*, Warszawa 1988, s. 33; J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2005, s. 293.

w 7 przypadkach nauczyciel uzyskał tę informację bezpośrednio od samego rodzica³².

Drugą z obligatoryjnych przesłanek pozbawienia władzy rodzicielskiej jest jej nadużywanie. Stosownie do trafnego stanowiska wyrażonego przez K. Jagielskiego: „Nadużycie władzy rodzicielskiej polega na korzystaniu przez rodziców z uprawnień, wypływających z władzy rodzicielskiej lub z istniejącego między rodzicami a dziećmi stosunku zależności, w sposób poważnie naruszający dobro dziecka”³³. Na inne przykłady nadużywania władzy rodzicielskiej wskazuje J. Strzebinczyk, który za powszechne przykłady tego zjawiska uznaje przekroczenie granic karzenia dziecka, zmuszanie go do nadmiernej lub nieodpowiedniej pracy, nakłanianie do niemoralnego życia (prostytucji, kradzieży czy żebractwa), porzucenie dziecka, a także nadużycia przy zarządzaniu jego majątkiem, grożące znaczną szkodą³⁴.

Trzecią przesłanką jest rażące zaniedbywanie obowiązków względem dziecka. W art. 95 § 1 k.r.o. unormowana została treść władzy rodzicielskiej, zgodnie z którą: „Władza rodzicielska obejmuje w szczególności obowiązek i prawo rodziców do wykonywania pieczy nad osobą i majątkiem dziecka oraz do wychowania dziecka, z poszanowaniem jego godności i praw.” Zaniedbywanie owych obowiązków stanowi więc podstawę do ingerencji we władzę rodzicielską, ale tylko w stosunku do zaniedbań rażących³⁵. W kontekście tematyki niniejszego artykułu wskazać należy, że H. Dolecki za przykłady rażących naruszeń podaje między innymi porzucenie dziecka (co można uznać za zdecydowanie najczęściej występujący przypadek rażących naruszeń) oraz poważne zaniedbania wychowawcze³⁶. Istotny jest również pogląd wyrażony przez Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 11 lipca 2000 r., stosownie do którego treści: „Potrzeba udzielenia małoletniemu niezwłocznej pomocy, zwłaszcza dydaktycznej, może być spełniona tylko w warunkach pozadomowych, skoro rodzice nie mają świadomości tej potrzeby i izolują dzieci”³⁷.

Ostatnia, fakultatywna przesłanka pozbawienia władzy rodzicielskiej dotyczy sytuacji, kiedy mimo udzielonej pomocy nie ustały przyczyny zastosowania art. 109 § 2 pkt 5 k.r.o., a w szczególności, gdy rodzice trwale nie interesują się dzieckiem. Stwierdzić należy, że intencją ustawodawcy było stworzenie przepisu zawierającego otwarty katalog przesłanek, który umożliwi sądowi bardziej elastyczne

³² W. Stojanowska, M. Kosek, op. cit., s. 15.

³³ K. Jagielski, *Istota i treść władzy rodzicielskiej*, Kraków 1963, s. 155.

³⁴ J. Strzebinczyk, op. cit., s. 353; por. także H. Dolecki, op. cit., s. 51; W. Stojanowska, *Władza rodzicielska...* s. 33.

³⁵ H. Dolecki, op. cit., s. 51.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 11 lipca 2000 r. (II CKN 999/00), LEX nr 51973.

działanie w zakresie ochrony dobra dziecka. Wskazuje na to chociażby postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 4 marca 1999 r., zgodnie z którym: „Na podstawie art. 109 k.r.o. sąd opiekuńczy może wydać każde zarządzenie, jakiego w danych okolicznościach wymaga dobro dziecka, a więc – jakiego wymaga troska o prawidłowy duchowy, psychiczny i fizyczny rozwój dziecka.”³⁸.

Metodologia badań własnych

Główną metodą zastosowaną w niniejszym artykule, była metoda empiryczna (badania własne aktowe)³⁹. W artykule zastosowano także metodę teoretyczno-prawną polegającą na analizie materiałów źródłowych, tj. akty prawne, orzecznictwo i tematyczne piśmiennictwo prawnicze.

Badania zostały przeprowadzone w okresie od kwietnia do września 2016 r. Objęły one łącznie 140 spraw, rozpoznanych w latach 2009–2016. Zostały one przeprowadzone w 5 wydziałach rodzinnych i nieletnich następujących sądów: Sądu Rejonowego dla Warszawy Śródmieście – 20 spraw, Sądu Rejonowego w Siedlcach – 30 spraw, Sądu Rejonowego w Węgrowie – 30 spraw, Sądu Rejonowego w Sokołowie Podlaskim – 30 spraw, Sądu Rejonowego w Augustowie – 30 spraw. Obejmowały one sprawy, które zakończyły się prawomocnym postanowieniem o pozbawieniu władzy rodzicielskiej.

Badania aktowe przeprowadzono za pomocą narzędzia badawczego w postaci kwestionariusza do badania akt sądowych w sprawach o pozbawienie rodziców władzy rodzicielskiej. Kwestionariusz zawierał 38 pytań i został podzielony na 6 działów. Każdy dział obejmował swym zakresem różne aspekty badanych spraw.

Informacje dotyczące małoletniego, które związane są z jego pobytem w szkole

Pierwszy dział ww. kwestionariusza dotyczył informacji o małoletnich, a mianowicie realizowania obowiązku szkolnego przez małoletniego. Odpowiedź na to pytanie pozwala z góry określić, czy dalsze punkty tego działu będą miały zastosowanie do tego konkretnie dziecka. Drugie zaś pytanie dotyczyło szkoły, do jakiej

³⁸ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 4 marca 1999 r. (II CKN 1106/98), LEX nr 1125073.

³⁹ W tej części artykułu wykorzystano wyniki badań szczegółowo omówione w pracy magisterskiej pt. „Przyczyny pozbawienia rodziców władzy rodzicielskiej w świetle badań aktowych” napisanej przez autora pod kierunkiem prof. dr hab. Wandy Stojanowskiej, obronionej w dniu 28.06.2017 r. na Akademii Leona Koźmińskiego w Warszawie.

uczęszczał małoletni, trzecie uzyskiwanych przez niego ocen. Czwarte natomiast odnosiło się do oceny z zachowania.

Tabela 1. Realizowanie obowiązku szkolnego przez małoletniego w badanych sprawach

Lp.	Czy małoletni realizował obowiązek szkolny?	w l.b.	w %
1.	Tak	68	34,5%
2.	Nie	7	3,6%
3.	nie wynika z akt sprawy	82	41,6%
4.	nie dotyczy	40	20,3%
Ogółem*		197	100%

* 100% stanowi liczba 197, czyli liczba dzieci, nad którymi pozbawiono rodziców ich władzy rodzicielskiej w badanych sprawach.

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 1 pokazuje, że 68 małoletnich (34,5%) realizowało obowiązek szkolny. Tylko niewielka grupa 7 dzieci (3,6%) nie wywiązywała się z tego obowiązku. Natomiast w 82 przypadkach (41,6%) z akt sprawy nie wynikała informacja na ten temat. Obowiązek szkolny nie dotyczył grupy 40 małoletnich (20,3%), co pokrywa się z liczbą dzieci, które z powodu zbyt młodego wieku nie uczęszczały do żadnej szkoły, zgodnie z danymi zamieszczonymi w tabeli 2.

Warto w tym miejscu przytoczyć pogląd wyrażony przez J. Ignatowicza: „Należy jednak pamiętać, że pozbawienie rodziców władzy rodzicielskiej nie ma charakteru represji, o zastosowaniu bowiem tego środka nie rozstrzyga sama przez się wina rodziców; kryterium jego zastosowania jest dobro dziecka”⁴⁰.

Jednocześnie przedstawione w tabeli 1 wyniki różnią się częściowo w stosunku do badań przeprowadzonych przez I. Długoszewską. Badania tej autorki obejmowały wprawdzie również postępowania takie jak o ograniczenie i o zawieszenie władzy rodzicielskiej, jednakże zasadne jest tu porównanie *per analogiam*. Największe różnice dotyczyły mianowicie odpowiedzi „nie” (3,6% w badaniach własnych i 11,3% w badaniach I. Długoszewskiej) oraz odpowiedzi „nie wynika” (41,6% w badaniach własnych i 2,6% w badaniach I. Długoszewskiej)⁴¹.

Jak wynika z analizy danych zawartych w tabeli 2, najwięcej małoletnich dzieci uczęszczało do szkoły podstawowej (29%), natomiast najmniej do zerówki (3%).

⁴⁰ J. Ignatowicz, M. Nazar, op. cit., s. 292.

⁴¹ I. Długoszewska, *Przesłanki oraz skutki ograniczenia i pozbawienia władzy rodzicielskiej*, Warszawa 2012, s. 308.

Wiele z nich nie uczęszczało jednak do żadnej szkoły (20,3%). Z tabeli tej wynika także, że w 44 przypadkach (22,3%) w aktach sprawy nie znajdowała się informacja na ten temat.

Tabela 2. Szkoła, do której uczęszczał małoletni w chwili wszczęcia postępowania w badanych sprawach

Lp.	Szkoła, do której uczęszczał małoletni	w l.b.	w %
1.	zerówka	6	3%
2.	przedszkole	23	11,7%
3.	szkoła podstawowa	57	29%
4.	gimnazjum	20	10,2%
5.	szkoła ponadgimnazjalna*	7	3,5%
6.	nie uczęszczało do szkoły	40	20,3%
7.	nie wynika z akt sprawy	44	22,3%
Ogółem**		197	100%

* Wśród 7 szkół ponadgimnazjalnych udało się wyróżnić: licea ogólnokształcące (w liczbie 3), technika (w liczbie 1), szkoły zawodowe (w liczbie 3).

** 100% stanowi liczba 197, czyli liczba dzieci, nad którymi pozbawiono rodziców ich władzy rodzicielskiej w badanych sprawach.

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 3. Oceny uzyskiwane przez małoletniego w badanych sprawach

Lp.	Oceny uzyskane przez małoletniego	w l.b.	w %
1.	celujące	2	1%
2.	bardzo dobre	9	4,6%
3.	dobrze	22	11,2%
4.	dostateczne	11	5,6%
5.	dopuszczające	2	1%
6.	niedostateczne	8	4%
7.	nie wynika z akt sprawy	74	37,6%
8.	nie dotyczy	69	35%
Ogółem*		197	100%

* 100% stanowi liczba 197, czyli liczba dzieci, nad którymi pozbawiono rodziców ich władzy rodzicielskiej w badanych sprawach.

Źródło: Opracowanie własne.

Według tabeli 3 najczęstszymi ocenami uzyskiwanymi przez małoletnich były oceny dobre (11,2%), najrzadziej natomiast oceny celujące i dopuszczające (po 1%). Badanie nie dotyczyło 69 małoletnich (35%), co jest równe liczbie małoletnich nieuczęszczających do żadnej szkoły oraz uczęszczających do przedszkola i zerówki (gdzie nie są wystawiane oceny). Po raz kolejny na pierwszy plan wysuwa się jednak odpowiedź „nie wynika z akt sprawy” (37,6%).

Tabela 4. Ocena z zachowania uzyskana przez dziecko w badanych sprawach

Lp.	Ocena z zachowania	w l.b.	w %
1.	wzorowa	2	1%
2.	bardzo dobra	3	1,6%
3.	dobra	4	2%
4.	poprawna	0	0%
5.	niepoprawna	0	0%
6.	naganna	0	0%
7.	nie wynika z akt sprawy	119	60,4%
8.	nie dotyczy	69	35%
Ogółem*		197	100%

*100% stanowi liczba 197, czyli liczba dzieci, nad którymi pozbawiono rodziców ich władzy rodzicielskiej w badanych sprawach.

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 4 pokazuje, że sąd brał pod uwagę ocenę z zachowania jedynie w 9 sprawach (2 oceny wzorowe, 3 bardzo dobre i 4 dobre). Jak już wspomniano w opisie do tabeli 3, liczba dzieci, których pytanie nie obejmowało z powodu zbyt młodego wieku wynosi 69. Natomiast aż w 119 sprawach Sąd nie interesował się oceną zachowania małoletniego. Biorąc pod uwagę również wyniki przedstawione we wcześniejszych tabelach niniejszego podrozdziału można uznać, że pozyskanie informacji na temat ocen z zachowania (szczególnie tych skrajnie negatywnych) mogło ujawnić potrzebę interwencji wcześniej, niż miało to miejsce w rzeczywistości.

Tabela 5 przedstawia wyniki jednego z pytań opisowych kwestionariusza. U małoletnich w badanych sprawach stwierdzono 32 przypadki dysfunkcji lub zaburzeń w sferze psychiki. Najczęściej występującymi problemami tego rodzaju były stany lękowe oraz nadwrażliwość emocjonalna (34,4%). Spowodowane one były niemal wyłącznie trudną sytuacją w rodzinie, będącą efektem długotrwałego pozostawiania w szkodliwym dla rozwoju dziecka środowisku. U 15,6% małoletnich dotkniętych tego rodzaju dysfunkcjami stwierdzono skrytość/brak pewności

siebie. Problem ten przekładał się także na adaptację małego ze światem zewnętrznym, często doprowadzając do trudności w interakcji z nim.

Tabela 5. Rodzaje dysfunkcji lub zaburzeń w sferze psychiki u małych dzieci w badanych sprawach

Lp.	Rodzaje dysfunkcji lub zaburzeń w sferze psychiki	w l.b.	w %
1.	ofiara przemocy seksualnej	1	3,1%
2.	problemy natury psychologiczno-pedagogicznej	2	6,3%
3.	problemy z adaptacją w środowisku	1	3,1%
4.	problemy z nauką	10	31,3%
5.	myśli samobójcze	1	3,1%
6.	skrytość/brak pewności siebie	5	15,6%
7.	stany lękowe/nadwrażliwość emocjonalna	11	34,4%
8.	deficyt rozwoju intelektualnego w stosunku do wieku dziecka	1	3,1%
Ogółem*		32	100%

* 100% stanowi liczba 32, czyli liczba dysfunkcji lub zaburzeń w sferze psychiki u dzieci, które stwierdzono w badanych sprawach. Liczba ta stanowi 22,9% w stosunku do liczby 140 spraw objętych badaniem. Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 6. Rodzaje problemów natury wychowawczej oraz środki wychowawcze zastosowane wobec małego przed wszczęciem postępowania

Lp.	Rodzaje problemów natury wychowawczej	w l.b.	w %
1.	pobyt w ośrodku wychowawczym	2	6,1%
2.	nieposłuszeństwo wobec poleceń starszych	11	33,4%
3.	używanie wulgaryzmów	8	24,3%
4.	udział w bójce	1	3%
5.	agresja wobec rówieśników	3	9,1%
6.	okłamywanie starszych	1	3%
7.	brak zaangażowania w zajęcia szkolne	4	12,1%
8.	znajdowanie się pod wpływem alkoholu	1	3%
9.	zabawy niebezpiecznymi narzędziami	1	3%
10.	pobyt w areszcie śledczym	1	3%
Ogółem*		33	100%

* 100% stanowi liczba 33, czyli liczba dysfunkcji lub zaburzeń w sferze rozwoju dzieci, które stwierdzono w badanych sprawach. Liczba ta stanowi 23,6% w stosunku do liczby 140 spraw objętych badaniem. Źródło: Opracowanie własne.

Jak obrazuje tabela 6, najczęstszą oznaką problemów wychowawczych stwarzanych przez małoletnich było nieposłuszeństwo wobec poleceń starszych (rodziców, nauczycieli etc.) i wynosiło aż 33,4% przypadków. Wynik ten pokazuje wprost, że najpowszechniejszym przypadkiem zachowania dziecka, którego rodzic/rodzice zostali następnie pozbawieni władzy rodzicielskiej, był brak szacunku wobec autorytetu. Kolejnym pod względem częstości występowania problemem było stosowanie przez małoletnich wulgaryzmów (24,3%). W 12,1% przypadków małoletni z premedytacją nie angażowali się w zajęcia szkolne oraz udawali się na wagary. Grupa 9,1% małoletnich stosowała agresję (zarówno psychiczną, jak i fizyczną) wobec swoich rówieśników. Wszystkie te wyniki związane są również bezpośrednio z pobytem dziecka w szkole. Nie może przy tym budzić wątpliwości podłoże takich zachowań. Już w tym miejscu należy wspomnieć, że niektóre ze wskazanych zachowań mogą być kwalifikowane jako przejawy demoralizacji nieletniego, zgodnie z art. 4 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, co znajduje potwierdzenie także w innych zachowaniach. Obliguje to szkołę do określonej reakcji. W dwóch przypadkach (6,1%), małoletni przed wszczęciem postępowania o pozbawienie władzy rodzicielskiej przebywali już w ośrodkach wychowawczych. W pozostałych przypadkach (po 3%) małoletni brali udział w bójkach, notorycznie okłamywali starszych, zostali zatrzymywani pod wpływem alkoholu, bawili się niebezpiecznymi narzędziami oraz przebywali w areszcie śledczym.

Udział szkoły i nauczycieli w postępowaniu dowodowym dotyczącym pozbawienia władzy rodzicielskiej

W poprzedniej części artykułu zostały przedstawione informacje dotyczące postępów w nauce małoletniego oraz jego zachowań związanych ze szkołą, zaś w niniejszej części zawarto dane dotyczące *stricte* materiału dowodowego zebranego w sprawie.

Tabela 7 przedstawia listę podmiotów, które złożyły do sądu zawiadomienie o potrzebie ingerencji w postaci pozbawienia władzy rodzicielskiej oraz działania własne sądu. Zawiadomienia te, w przypadku podmiotów innych niż sąd, przybierały formę wniosku (w przypadku sądu z oczywistych względów nie można mówić o składaniu wniosku).

Największej liczby zgłoszeń dokonali członkowie rodziny (94 przypadki). Jednakże najistotniejszym jest, że w żadnej spośród badanych spraw nie wniosowała szkoła (0%). Wynik ten należy uznać za skrajnie zły. Odnosząc się bowiem do danych przedstawionych w pozostałych tabelach wyraźnie widać, że małoletni swoim zachowaniem w wielu przypadkach okazywali potrzebę zainteresowania

nauczycieli ich sytuacją życiową oraz środowiskiem rodzinnym. Brak wniosków z inicjatywy szkoły w tym względzie, z pełnym przekonaniem należy uznać za porażkę misji, jaką powinna spełniać ta placówka. Także w badaniach przeprowadzonych przez I. Długoszewską szkoła odgrywała w tym zakresie marginalną rolę. Na 46 postępowań o pozbawienie władzy rodzicielskiej objętych badaniami szkoła stanowiła źródło informacji w zaledwie 3 przypadkach, co daje wynik 6,5%⁴².

Tabela 7. Źródło informacji o potrzebie wszczęcia postępowania w przedmiocie pozbawienia władzy rodzicielskiej w badanych sprawach

Lp.	Źródło informacji	w l.b.	w %
1.	rodzina*	94	64,4%
2.	Policja	1	0,7%
3.	instytucja pomocy społecznej	6	4,1%
4.	kurator sądowy	3	2%
5.	informacja z urzędu	31	21,2%
6.	inny podmiot**	11	7,6%
Ogółem***		146	100%

* Wśród 94 członków rodziny udało się wyróżnić następujące stopnie pokrewieństwa: matka (85 spraw), ojciec (4 sprawy), babka macierzysta (2 sprawy), babka ojczysta (1 sprawa), wujek ojczysty (1 sprawa), ciotka ojczysta (1 sprawa).

** Wśród 11 innych podmiotów udało się wyróżnić następujące instytucje: dom dziecka (8 spraw), ośrodek adopcyjny (2 sprawy), szpital (1 sprawa).

*** 100% stanowi liczba 146, która nie jest równa liczbie 140 zbadanych spraw, ponieważ w 6 przypadkach do sądu trafiło więcej niż jeden wniosek o pozbawienie władzy rodzicielskiej lub wniosek trafił już po uprzednim wszczęciu postępowania po informacji Sądu z urzędu.

Źródło: Opracowanie własne.

Odnośnie do pozostałych punktów tabeli. Policja złożyła wniosek tylko w 1 spośród badanych spraw (0,7%). Instytucja pomocy społecznej występowała z wnioskiem w 6 przypadkach (4,1%). Kuratorzy sądowi wystąpili natomiast w tej roli w 3 sprawach (2%). Z własnej inicjatywy Sąd działał w 31 sprawach (21,2%). Natomiast inne podmioty złożyły 11 takich wniosków (7,6%). Jednocześnie wyekspozować należy, że gdyby z tabeli 7 wyłączyć informacje własne Sądu, to wnioski składane tylko przez matki stanowiłyby aż 79,1% wszystkich wniosków.

⁴² Ibidem, s. 290.

Tabela 8. Osoby składające wyjaśnienia lub zeznania w toku postępowania o pozbawienie władzy rodzicielskiej

Lp.	Podmioty składające wyjaśnienia lub zeznania	w l.b.	w%
1.	matka	98	34,3%
2.	ojciec	59	20,6%
3.	inny członek rodziny	85	29,7%
4.	inna osoba	44	15,4%
Ogółem		286	100%

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 8 pokazuje, że najczęściej wyjaśnienia w postępowaniu o pozbawienie władzy rodzicielskiej składały matki (34,3%). W niewiele mniejszym stopniu, bo aż w 29,7%, byli to inni członkowie rodziny. Ojcowie składali wyjaśnienia w 20,6% przypadkach. Natomiast inne osoby stanowiły 15,4% ogółu.

Wśród innych członków rodziny udało się wyróżnić następujące stopnie pokrewieństwa: babka macierzysta (28 przypadków), dziadek macierzysty (11), babka ojczyista (10), ciotka macierzysta (9), ciotka ojczyista (8), wujek macierzysty (7), wujek ojczyisty (4), dziadek ojczyisty (4) oraz pełnoletnie rodzeństwo (4).

Natomiast jako inne osoby w badanych sprawach wyodrębniono: pracowników domów dziecka (11 przypadków), pracowników socjalnych (10), znajomych i sąsiadów rodziny (8), niespokrewnionych rodziców zastępczych (5), kuratorów (4) oraz po 1 przypadku pracownika szkoły, konkubenta matki, nowego męża matki, biegłego psychologa, policjanta, a także pedagoga.

Tabela 8 pokazuje, że szkoła nie odgrywa praktycznie żadnego znaczenia dla postępowania o pozbawienie władzy rodzicielskiej. Jednakże odmiennie niż w stosunku do danych przedstawionych w tabeli 7 – gdzie złożenie wniosku należało do inicjatywy placówki – wskazać należy, że o wezwaniu świadków decyduje sąd. Dlatego też w tym przypadku krytycznie należy ocenić właśnie działania sądu. Zgodnie z przepisem art. 227 Kodeksu Postępowania Cywilnego przedmiotem dowodu są fakty mające dla rozstrzygnięcia sprawy istotne znaczenie⁴³. Skoro zatem w wielu ze zbadanych spraw okazało się, że małoletni wykazują problemy z nauką lub funkcjonowaniem w środowisku szkolnym, to niezrozumiałym jest dlaczego na tę okoliczność w sprawie nie zostali przesłuchani wychowawcy klas lub inni nauczyciele. Równie zły wynik wykazały badania I. Długoszewskiej, gdzie

⁴³ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 1964 r. Nr 43, poz. 296 z późn. zm.).

w zbadanych sprawach o pozbawienie władzy rodzicielskiej również zeznawał tylko 1 pracownik szkoły⁴⁴.

Wnioski wynikające z badań

Jedna z hipotez zawartych w pracy magisterskiej⁴⁵, na podstawie której powstał niniejszy artykuł, brzmiała: „Zdecydowanie najrzadziej przeprowadzanymi przez Sąd dowodami w sprawie są opinie szkół i wywiady środowiskowe przeprowadzane przez Policję”⁴⁶. Hipoteza ta znalazła potwierdzenie w całości. Opinie nadesłane przez szkoły stanowiły zaledwie 0,3% ogółu dowodów, przez co w toku badań były najrzadziej przeprowadzanym przez sąd dowodem. Należy mieć również na uwadze dane dotyczące źródeł o potrzebie ingerencji we władzę rodzicielską (ani jednej sprawy z inicjatywy szkoły) oraz zeznania świadków (po jednym przypadku pracownika szkoły i pedagoga).

Wyniki przeprowadzonych badań wyraźnie wskazują, że w postępowaniu dowodowym, jakie toczy się w sprawach o pozbawienie władzy rodzicielskiej, szkoła nie odgrywa niemal żadnej roli. Sąd nie postrzega szkoły jako istotnego źródła informacji o sytuacji małoletniego dziecka, o czym świadczy marginalna liczba dopuszczonych i przeprowadzonych dowodów z opinii szkół i przesłuchań jej pracowników w charakterze świadków. Rzeczą trudną jest wskazanie jednej przyczyny takiego stanu rzeczy. Być może nauczyciele nie wnikają w sytuację rodzinną ucznia (a co za tym idzie, w razie potrzeby nie zawiadamiają sądu), bowiem obawiają się negatywnych reakcji ze strony rodziców na próby ingerencji w środowisko rodzinne. Natomiast niektórzy sędziowie sądów rodzinnych, kierując się postulatem szybkości postępowania, na etapie postępowania dowodowego nie uznają za istotne zasięgnięcie opinii szkoły lub nauczycieli. Wyniki badań własnych wskazują przy tym, że sąd stosunkowo rzadko interesuje się małoletnim, poza zasięgnięciem informacji, czy ma on zapewnione podstawowe warunki bytowe.

Ponownie należy podkreślić, że największym problemem obecnej relacji szkoła–sąd może być obustronne bagatelizowanie wielu pozornie mało istotnych informacji na temat małoletniego. Jednakże nie zawsze jest to główną przyczyną takiego stanu rzeczy. Brak współpracy między sądem i szkołą często prowadzi do wszczęcia postępowania w sprawach o pozbawienie władzy rodzicielskiej (lub innych

⁴⁴ I. Długoszewska, op. cit., s. 334.

⁴⁵ Por. wyżej część niniejszego artykułu „Metodologia badań własnych”.

⁴⁶ Praca magisterska, „Przyczyny pozbawienia rodziców władzy rodzicielskiej w świetle badań aktowych”, por. przypis 39 wyżej.

spraw z zakresu władzy rodzicielskiej) znacznie później, niż pojawiły się ku temu przesłanki. Wydaje się, że główną przyczyną tego problemu jest brak przepisów regulujących tę współpracę, dlatego też należałoby znowelizować akty prawne regulujące funkcjonowanie obu tych instytucji. W związku z tym proponuje się nowelizację ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. z 2001 r. Nr 98, poz. 1070 z późn. zm.) poprzez dodanie art. 16e o przykładowej treści: „W sądzie okręgowym działa koordynator do współpracy ze szkołami (w rozumieniu art. 2 pkt 1–8 ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe), który zapewnia sprawną komunikację pomiędzy sędziami i dyrektorami szkół oraz nauczycielami, a także współpracuje przy organizowaniu spotkań informacyjnych”. Natomiast w ustawie Prawo oświatowe, w art. 10 ust 1 o brzmieniu: „Organ prowadzący szkołę lub placówkę odpowiada za jej działalność. Do zadań organu prowadzącego szkołę lub placówkę należy w szczególności:”, należałoby dodać pkt 7, o przykładowej treści: „informowanie sądu rodzinnego o każdej sytuacji uzasadniającej przypuszczenie, że w środowisku rodzinnym dziecka dochodzi do naruszenia jego dobra.”. Szczegóły tej współpracy powinny natomiast zostać unormowane w drodze rozporządzenia wydanego przez Ministra Sprawiedliwości, w porozumieniu z ministrem właściwym do spraw oświaty i wychowania.

Bibliografia

Literatura

- Andrzejewska J., *Wspieranie rozwoju dziecka poprzez współpracę nauczyciela z rodziną*, [w:] S. Guz, J. Andrzejewska (red.), *Wybrane problemy edukacji dzieci w przedszkolu i szkole*, Lublin 2005.
- Christopher C. J., *Nauczyciel – rodzic. Skuteczne porozumiewanie się*, Gdańsk 2004.
- Ciepła H., [w:] K. Piasecki (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem*, Warszawa 2000.
- Cęcelek G., *Kompetencje społeczne nauczyciela szkoły uczenia się i wyrównywania szans edukacyjnych*, Toruń 2020.
- Długoszewska I., *Przesłanki oraz skutki ograniczenia i pozbawienia władzy rodzicielskiej*, Warszawa 2012.
- Dolecki H., *Ingerencja sądu opiekuńczego w wykonywanie władzy rodzicielskiej*, Warszawa 1983.
- Dzierżogowska I., *Rodzice w szkole*, Warszawa 1999.
- Gasik J., *Odpowiedzialność – fundamentalna wartość w zawodzie nauczyciela*, [w:] A. Jegier (red.), *Rodzice, nauczyciele, media: kto ponosi odpowiedzialność za wychowanie i edukację dzieci?*, Warszawa 2013
- Gurycka A., *O sztuce wychowania dla wychowawców i nauczycieli*, Warszawa 1997.

- Gurycka A., *Struktura i dynamika procesu wychowawczego. Analiza psychologiczna*, Warszawa 1979.
- Haak H., *Władza rodzicielska: komentarz*, Toruń 1995.
- Ignatowicz J., Nazar M., *Prawo rodzinne*, Warszawa 2005.
- Jagielski K., *Istota i treść władzy rodzicielskiej*, Kraków 1963.
- Konieczna A., *Szkoła wobec rodziców dziecka źle funkcjonującego w roli ucznia*, Warszawa 2010.
- Lisowski K., Stradomski K., *Karta Nauczyciela. Komentarz*, Warszawa 2018.
- Lulek B., *Współpraca szkoły, rodziny i środowiska*, Rzeszów 2008.
- Łobocki M., *W trosce o wychowanie w szkole*, Kraków 2009.
- Mendel M., *Rodzice i szkoła. Jak współuczestniczyć w edukacji dzieci?*, Toruń 2001.
- Młynek P., *Współpraca rodziców i nauczycieli – charakter, oczekiwania i uwarunkowania*, Katowice 2017.
- Rylke H., Klimowicz G., *Szkoła dla ucznia. Jak uczyć życia z ludźmi*, Warszawa 1992.
- Stojanowska W., *Ochrona dziecka przed negatywnymi skutkami konfliktu między jego rodzicami*, Warszawa 1997.
- Stojanowska W., *Władza rodzicielska*, Warszawa 1988.
- Stojanowska W., Kosek M., *Skutki emigracji zarobkowej rodziców w aspekcie zagrożenia dobra dziecka na podstawie badań ankietowych nauczycieli*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2009, 9(1).
- Strzebinczyk J., *Rozdział VII. Władza rodzicielska*, [w:] T. Smoczyński (red.), *System Prawa Prywatnego. Prawo rodzinne i opiekuńcze*, t. 12, Warszawa 2011.
- Pyter M., [w:] A. Balicki, M. Pyter, *Prawo oświatowe. Komentarz*, Warszawa 2017, <https://sip.legalis.pl/document-view.seam?documentId=mjxw62zogi3damjxgizdamjoobqxalrugmydmmbqg4yq#tabs-metrical-info> (dostęp: 8.12.2018).
- Rylke H., Klimowicz G., *Szkoła dla ucznia. Jak uczyć życia z ludźmi*, Warszawa 1992.
- Walczak B., *„Między nami dobrze jest”. O partnerstwie pomiędzy rodzicami a szkołą*, [w:] G. Mazurkiewicz (red.), *Ewaluacja w nadzorze pedagogicznym. Refleksje*, Kraków 2011.
- Wawrzyniak S., *Współpraca rodziców i nauczycieli wobec zróżnicowanych problemów wychowawczych i dydaktycznych*, [w:] A. Kamińska, P. Oleśniewicz (red.), *Aspekty wychowania i kształcenia we współczesnej szkole*, Sosnowiec 2016.
- Żebrek-Dzikowska I., Wysocka-Kunisz M., Szydłowska A., *Kompetencje nauczyciela w kontekście kształcenia*, „Społeczeństwo. Edukacja. Język” 2016, 4.
- Żukowski H., *„Przyczyny pozbawienia rodziców władzy rodzicielskiej w świetle badań aktowych”*, praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Wandy Stojanowskiej, obroniona w dniu 28.06.2017 r. na Akademii Leona Koźmińskiego w Warszawie.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 1964 r. Nr 43, poz. 296 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 25.02.1994 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 1964 r. Nr 9, poz. 59 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe (Dz.U. z 2017 r., poz. 59 z późn. zm.).
Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. – Karta Nauczyciela (Dz.U. z 1982 r. Nr 3, poz. 19 z późn. zm.).

Orzecznictwo

Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 4 marca 1999 r. (II CKN 1106/98), LEX nr 1125073.

Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 11 lipca 2000 r. (II CKN 999/00), LEX nr 51973.

Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 2 czerwca 2000 r. (II CKN 960/00), Legalis nr 188112.

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku – III Wydział Pracy i Ubezpieczeń Społecznych z dnia 23 czerwca 2016 r. (III APa 12/16), Legalis nr 1504860.